

**ВИХОВНІ МОЖЛИВОСТІ СТРІЛЕЦЬКИХ І
ПОВСТАНСЬКИХ ПІСЕНЬ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ
УКРАЇНИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ****Андрій ФУРДИЧКО,**Київський національний університет культури і мистецтв,
м. Київ (Україна); akniaz@ukr.net**EDUCATIONAL OPPORTUNITIES OF THE RIFLE
AND REBEL SONGS IN HISTORY LESSONS OF
THE SECONDARY SCHOOL EDUCATION OF UKRAINE****Andrii FURDYCHKO,**Kyiv National University of Culture and Arts,
Kyjiv (Ukraine),
orcid.org/0000-0002-2963-9794

Фурдычко Андрей. Воспитательные возможности стрелецких и повстанческих песен на уроках истории Украины в общеобразовательной школе. В статье на основе музыкального фольклора первой половины XX в. поданы методические рекомендации относительно использования воспитательного потенциала стрелецких и повстанческих песен на уроках истории в старших классах украинской средней образовательной школе. **Целью** данного исследования является раскрытие воспитательных возможностей стрелецких и повстанческих песен на уроках истории 10-11 классов общеобразовательной школы. **Методика** работы основана на анализе источников, которые относятся к предмету исследования, исторического подхода в рассмотрении музыкального фольклора первой половины XX в., а также принятых канонов преподавания уроков истории. **Выводы:** в богатом народнопесенном наследии украинского народа существует отдельный жанр стрелецкой и повстанческой песни. Он создан новыми историческими реалиями первой половины XX века. В нем отражается образ мира прошлого столетия в украинском фольклоре, характеристика событий и деятелей, переживаний и настроений украинца того времени. Он замалчивался в советский период из идеологических соображений. Сегодня открыты возможности его изучения и использования в воспитании патриотично предрасположенного гражданина независимой Украины. Предложенные в этой статье методы являются лишь призывом к творческому подходу в использовании украинского музыкального фольклора на уроках истории в средней общеобразовательной школе.

Ключевые слова: УСС, стрелецкие (сечовые) песни, ОУН, УПА, повстанческие песни, музыкальный фольклор, уроки истории, воспитательные возможности музыкального фольклора.

Вступ. Український музичний фольклор вражає своїми кількісними показниками. Знавці оцінюють його від сотні тисяч пісень до одного, навіть двох мільйонів народних творів. Однак, на наш погляд, більш важлива його змістовна компонента. Вона, при прискіпливому науковому погляді, дозволяє відкрити духовний світ нашого народу, до того ж в еволюційному ракурсі. Народна пісня передає інформацію з покоління в покоління, зберігає архетипові ціннісні поняття, сприяє формуванню генетичного коду нації.

Одночасно народнопесенне надбання українців органічно пов'язане з суспільно-економічним і політичним життям громади, зберігаючи в народній пам'яті найбільш важливі й помітні події та постаті різних періодів історії. Крім того, не можна не усвідомити його значення як естетичного і культурного явища, що неодмінно впливає на виховання нових і нових поколінь етнічних українців. Тому при вивченні історії в середній загальноосвітній школі слід врахувати виховний потенціал народної пісні, яка привнесе в сухі і багато чисельні повідомлення про події минувшини людські почуття, допоможе зрозуміти моральну обумовленість тих, чи інших вчинків і дій, оживить історичний ландшафт.

Постановка проблеми. Метою даного дослідження є розкриття виховних можливостей стрілецьких і

повстанських пісень на уроках історії України в 10-11 класах загальноосвітньої школи. Це обумовлено надзвичайно багатим патріотичним змістом означених пісень, як і тим, що їх виховний потенціал недостатньо використаний на уроках історії. А, оскільки патріотичне виховання задеклароване як одне зі стратегічних напрямів розвитку шкільного навчання у всіх без винятку державних документах освітянського спрямування, **актуальність** розвідки не має викликати жодних сумнівів. **Методика** роботи основана на аналізі джерельної бази, яка стосується предмету дослідження, історичного підходу в розгляді музичного фольклору першої половини XX століття, а також прийнятих канонів викладання уроків історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В радянській Україні правдивий український фольклор ХХ ст. не з'являвся на сторінках періодичних видань, не фіксувався і не потрапляв в архіви, не був предметом досліджень науковців, але ще жив в пам'яті народу. З незалежністю України музичний фольклор українських січових стрільців, а згодом і повстанців Української Повстанської Армії (УПА) почав повертатися з забуття. Були видані декілька збірників пісень. Серед них слід згадати "Стрілецькі пісні. Пісенник", упорядкований І. Щербаковим (1992 р.)¹, пісні з антології Т. Салиги

¹ Striletski pisni. Pisennyk [Shooting songs. Songbook], Kyiv, 1992 [in Ukrainian].

(1992 р.)², "За волю України" (Луцьк, 2002 р.)³. Заслугує на повагу збірка стрілецьких пісень Оксани Кузьменко⁴. Основу збірника склали записи упорядника, зафіксовані протягом 1992–2002 рр. у шести областях України. Також сюди ввійшли тексти чи інформація про них, взята з друкованих джерел, що стали бібліографічною рідкістю, архівні тексти польових записів. Серйозний музикознавчий аналіз стрілецької та повстанської пісні міститься у роботах Р. Кирчіва⁵ О. Правдюка⁶, А. Іваницького⁷ та ін. В їх розробках показаний історичний фон появи українського фольклору в новітній час, світоглядні представлення авторів означених пісень, аналіз пісень як нового фольклорного жанру, методологічні підстави вважати їх історичним джерелом. Їх уважний розгляд підштовхує до ідеї необхідності використання стрілецьких і повстанських пісень у виховному процесі на уроках історії в старших класах загальноосвітньої школи.

Виклад основного матеріалу. Стрілецькі пісні – яскрава сторінка українського музичного фольклору, яка була вписана в роки боротьби за національну незалежність. З'явилися вони під час Першої світової війни (1914–1918 рр.). У перші дні цієї страшної війни з патріотично налаштованої молоді було сформовано Українське Січове Стрілецьтво (УСС – в народі: усуси), підрозділи якого входили до складу австро-угорської армії. В Легіон УСС набрали 2,5 тисяч осіб, хоча добровольців було 28 тисяч чоловік⁸. Січові стрільці брали участь у боях з російською армією у 1915–1916 роках. Особливо вони відзначились при обороні гори Маківка весною 1915 року. Стратегічну гору в Карпатах зайняли російські підрозділи, січовим стрільцям вдалося взяти Маківку штурмом, однак при тяжких втратах в живій силі. Битва вписала героїчну сторінку в історію УСС⁹.

Після поразки Центральних Країн у війні січові стрільці влилися в ряди Галицької Армії Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Після падіння ЗУНР УГА перейшла польсько-український кордон і воювала на боці Української Директорії під командуванням С. Петлюри. Вони вели бої проти більшовиків і військ А. Денікіна. Частина з них перейшла на бік більшовиків, сформувавши 1-у бригаду Червоних українських січових стрільців (командир – М. Баран). Згодом майже увесь склад бригади було репресовано.

У 1920-х роках, перебуваючи під владою Польщі, українська молодь зберігала підпільно патріотичні

традиції. Суттєвим фактором національно-патріотичного виховання молоді в січових традиціях були пісні, названі стрілецькими. Найбільш відомі серед них – "Ой у лузі червона калина" (гімн січових стрільців), "Чуєш, брате мій" (Журавлі), "Ой на горі на Маківці", "Заквітчали дівчатонька", "Йде січове військо", "Не сміє бути в нас страху", "Чи то буря, чи то грім", "Мав я раз дівчиноньку, чепуреньку" та ін.

Велика частина стрілецьких пісень відображає конкретні історичні події, розкриваючи умови діяльності в австрійській армії, або, навіть відношення українського населення до війни. Деякі з них стосуються проголошення Української Народної Республіки (УНР) – "На Вкраїні радість стала", "Гей зі Львова до Мукачеве"; українсько-польської війни – "Забриніли в церкві ключі, не перестаючи", "А в неділю рано ще сонце не сходить"; трагічних подій під Крутами і Києвом – "Попід Київ та старенький", "Ой Крути, славні Крути". Є пісні, присвячені історичним діячам: Д. Вітовському ("Сонце низенько, вечір близенько"), С. Петлюри ("У суботу пізно о сьомій годині") та ін.

Навчальна програма з історії України для 10 класу середньої загальноосвітньої школи надає можливості для використання матеріалу, присвяченому стрілецьким пісням, на уроках¹⁰. Маємо на увазі розділ І "Україна в роки Першої світової війни", в якому серед очікуваних результатів пізнавальної діяльності є знання бойового шляху легіону Українських січових стрільців. За вимогами Програми учні мають розуміти причини та наслідки створення українських добровільних військових формувань і сплеску добродійного руху в Україні, уміти характеризувати повсякдення різних верств населення в умовах цієї війни. Навіть в рекомендаціях орієнтовних тем для навчальних проєктів знаходимо "Культурно-просвітницьку діяльність Українських січових стрільців".

Сьогоднішні можливості використання Інтернет-ресурсів на уроках історії надають різні варіанти стрілецьких пісень, які б оживили, "олюдили" сухе викладання, розкриваючи патріотичну мотивацію українських січових стрільців та тих, які згодом бережно відносились до їх пісенного фольклору.

Використання стрілецької пісні у викладанні історії України для 10 класу допомагають і деякі підручники (їх 8 варіантів). Найбільш виразно подає матеріал, присвячений УСС, підручник авторства О. Пометун, Н. Гулан¹¹. Бій за

² Salyha T. "I zori na nebi vmyvalysia slozamy..." [And the stars in the sky were washed away with tears...], Striletska Holhofa: Sproba antolohii [Rifle Calvary: An Attempt at an Anthology], Lviv, 1992, P. 6–20 [in Ukrainian].

³ Za voliu Ukrainy. Antolohiia pisen natsionalno-vyzvolnykh zmahan [For the freedom of Ukraine. Anthology of songs of national liberation struggles], Lutsk, 2002 [in Ukrainian].

⁴ Kuzmenko O. Striletski pisni yak fenomen pisennoi kultury ukraintsviv [Shooting songs as a phenomenon of Ukrainian song culture], Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy, 2005, 640 p. [in Ukrainian].

⁵ Kyrchiv R. Folklorna retsepsiia heroiky povstanskoho chynu. Dvadsiat stolittia v ukrainskomu folklori [Folklore reception of the heroics of the insurgent order. The twentieth century in Ukrainian folklore], Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy, 2010, 536 p. [in Ukrainian].

⁶ Pravdiuk O. "Striletski pisni v systemi zhanriv ukrainskoho pisennoho folkloru" [Shooting songs in the system of genres of Ukrainian song folklore], Narodna tvorchist ta etnografiiia [Folk art and ethnography], 1995, N 2–3, P. 25 [in Ukrainian]; Pravdiuk O. "Striletski pisni" [Shooting songs], Narodna tvorchist ta etnografiiia [Folk art and ethnography], 1991, N 6, P. 33 [in Ukrainian].

⁷ Ivanytskyi A.I. Ukrainskyi muzychnyi folklor. Pidruchnyk dlia vyshchyykh uchbovykh zakladiv [Ukrainian musical folklore. Textbook for higher education institutions], Vinnytsia: Nova knyha, 2004, 320 p.; P. 236–248; 248–255 [in Ukrainian].

⁸ Pomետun O., Hupan O. Istoriiia Ukrainy. Pidruchnyk dlia 10 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine. Textbook for 10th grade secondary schools], Kyiv: Orion, 2018, P. 60 [in Ukrainian].

⁹ Ibidem, P. 65.

¹⁰ Navchalna prohrama dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity (istoriia Ukrainy. 10-11 klasy) [Curriculum for general secondary education (history of Ukraine. Grades 10-11)], Dodatok do nakazu MON Ukrainy vid 21.02.19 r. N 236 [in Ukrainian].

¹¹ Pomետun O., Hupan O. Istoriiia Ukrainy. Pidruchnyk dlia 10 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity..., op. cit., 288 p. [in Ukrainian].

гору Маківку в ньому описано об'єктивно, до цього додаються спогади учасника битви. Тут було б доречно використати з Інтернету аудіо запис пісні “Ой на горі на Маківці”, що показав би наявний тоді в українській молоді рівень патріотичних почуттів, до речі, співзвучні з сьогоdnішнім днем:

Є в Києві Золота Брама,
На тій брамі – синьо-жовта фана
Є у Львові усусуси –
Україна бути мусить.
А ми хлопці як ті ж перла
Заспіваєм “Ще не вмерла..!”¹².

Тут доцільно було б використати спогади четара Степана Ріпечького, процитовані в підручнику В.С. Власова: “...як колись у козацькому і січовому війську, так і тепер січова, стрілецька пісня стала невіддільною частиною душі та побуту УСС. На війну УСС йшли під звуки старих козацьких та новітніх січових і патріотичних пісень...”¹³

Традиції стрілецьких пісень були підхоплені борцями за українську свободу і незалежність на новому етапі цієї боротьби.

Пекло громадянської війни розверзлося 1918–1920 роками територією України й закінчилося поразкою українських сил. Західна Україна була захоплена Польщею, решта території стала радянською і оформилась як Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР), але жила за вказівками більшовицької Москви. Ця частина потерпала від голодомору 1932–1933 років та Великого терору 1937–1938 рр.

На території Польщі українська визвольна ідея отримала кращі умови для існування. У 1929 р. тут була заснована Організація українських націоналістів (ОУН), яка вважала, що надзвичайно важливо виховувати молодь в дусі національного патріотизму. На практиці почався процес підготовки кадрів для спротиву польській владі, як і більшовицької. Однак, в результаті реалізації таємного протоколу до пакту Молотова–Ріббентропа, Західна Україна в 1939 р. була окупована Червоною армією. Почався прискорений процес радянзації анексованої території, що супроводжувалося жорстокими репресіями. До середини літа 1941 р. в цьому регіоні було заарештовано, закатовано та депортовано до Сибіру майже 1,5 млн осіб, близько 350 тис. з них померло. ОУН з підпілля почав боротися з радянською окупацією.

З початком радянсько-німецької війни і приходом німців до Львова з'явилася надія на відновлення української державності. Вона була проголошена 30 червня 1941 р. Але вже 11 липня весь новостворений український уряд було заарештовано гітлерівською адміністрацією. Проти націоналістів розгорнули терор. У відповідь ОУН розпочинає боротьбу проти німецьких окупантів. З 1943 року почала активні дії Українська Повстанська Армія (УПА). Після повернення Радянської армії в 1944 році на Західну Україну оунівці вели проти неї та військ НКВС збройну боротьбу, яка продовжувалася до початку 1950-х років.

Рух опору був масовим (в його лавах перебувала

близько 100 тис. осіб). Інакше не можна пояснити яким чином вояки УПА протрималася протягом значного періоду часу (1942–1956 рр.) в боротьбі проти найсильнішої армії Європи. Цей аргумент пояснює і факт появи в умовах жорстокої конспірації нового пласту народної творчості – **повстанської пісні**.

За змістом повстанські пісні нелегко виділити від стрілецьких. У побутових умовах їх співали або зі старими текстами, або з внесеними незначними корекціями в окремих словах чи строфах. Але в них ввійшла рецепція нових історичних реалій та умов боротьби. На відміну від стрілецьких, в них з'явилися нові образи лісу, ночі, кривки (схрону), московських катів, повстанців, “слава Україні”, “героям слава!”.

Суттєвим вважаємо спостереження, висловлене професором А. Іваницьким щодо соціальної бази повстанського руху на основі компаративного аналізу стрілецької та повстанської пісенної творчості. Відомо, що коло авторів стрілецьких пісень складалося з визначних поетів, політичних і культурних діячів, відомих музикантів рівня І. Франка, Ю. Федьковича, К. Трильовського, Р. Купчинського та ін. Це було середовище європейських освічених інтелігентів. На відміну від стрілецьких, повстанські пісні у їх переважній більшості творилися людьми селянського чи середньо міського прошарку. Це доказ уособлення дійсно народного духу, масового характеру українського руху опору¹⁴.

Повстанські пісні характеризуються історизмом і документалізмом. У цьому їх методична цінність для використання на уроках історії. Багато конкретних імен вояків УПА закарбовані в цих піснях. Так, наприклад, такі рядки: “Упав Івахів, друг Василь. / Упав як лицар України / На полі бою, як борець / Ціле життя страждав у тюрмах, – / Геройська смерть сплела вінець”, присвячені конкретній людині, яка очолювала УПА до своєї смерті.

Найбільш відомі повстанські пісні: “Марш українських націоналістів”, “Там, під Львівським замком”, “Доволі нам руїни і незгоди”, “Йшли селом партизани”, “Ми зродилися із крові народу”, “Повіяв вітер степовий”, “Ми йдемо вперед!”, “Сміло, друзі”, “За власну могутню державу”, “Лента за лентою”, “Тей гу, гей га”, “Чорні хлопці”, “Я- Крук”, “Комарик”, “Буде нам з тобою що згадати” та ін. Сьогодні за допомогою Інтернет-ресурсів всі ці пісні можна використовувати на уроках історії, літератури чи “Захисту Вітчизни”.

В них розкривається духовний світ повстанця, його рідних та тієї громади, яка підтримувала борців за незалежність України в тяжкі години. З їх допомогою учням можна зрозуміти справжню мотивацію діяльності цих людей, наблизитись до реалій 1940-х років. Характерним прикладом, який ілюструє політичне світосприйняття тодішнього українця, є коломийка записана в с. Уличне:

У Фатерланді я була, бачила Європу,
Ще й до дому привезла вошей цілу копу.
І в Сибіру я була, вошей годувала,
Визволителі прийшли я в колгосп попала¹⁵.

Використання матеріалів музичного фольклору (в

¹² Striletski MP3 skachat besplatno, slushat muzyku [Shooting MP3 free download, listen to music ...]. URL: muzofond.fm > search > stril...

¹³ Vlasov V.S. Istorija Ukrainy [History of Ukraine], Kyiv: Literatura LTD, 2018, P. 26 [in Ukrainian].

¹⁴ Ivanytskyi A.I. Ukrainskyi muzychnyi folklor. Pidruchnyk dlia vyshchykh uchbovykh zakladiv [Ukrainian musical folklore. Textbook for higher education institutions], Vinnytsya: Nova knyha, 2004, P. 146 [in Ukrainian].

¹⁵ Hladkyi M. Natsionalno-vyzvolna borotba ukraintsv u KhKh st. u folklorii tradytzii zhyteliv sela Ulychne [National liberation struggle of Ukrainians in the twentieth century. in the folklore tradition of the villagers of Ulychne], Dorohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk [Dorohobych local lore collection], 2015, Vyp. 2, P. 373–382. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dkz_2015_Spets.vip.2_38

даному випадку – повстанських пісень) в процесі викладання історії України співпадає з метою шкільних навчальних програм щодо виховання засобами історії громадянської свідомості, зорієнтованої на патріотичне почуття приналежності до власної країни та до її спільних історичних, політичних і культурних цінностей¹⁶.

В 10-му класі для цього можна скористатися можливостями, наданими п'ятим розділом "Західноукраїнські землі в міжвоєнний період". При розкритті змісту про українські політичні організації (Українське народно-демократичне об'єднання, Українська військова організація, Організація українських націоналістів), що передбачає розуміння історичних умов формування ідейних течій українського руху, можна виникнути у світоглядні представлення людей, які полюбили стрілецькі, а згодом і повстанські пісні. Це буде одночасно й однією з особливостей культурного життя українців того часу.

У шостому розділі "Україна в роки Другої світової війни" рекомендовано отримати знання про окупацію Червоною армією Галичини, Волині, Північної Буковини, Хотинщини та Південної Бессарабії, процес радянзації нових територій, масові репресії 1939–1940 рр. Ці знання дозволять учням зрозуміти причини опору окупантам, мотиви виникнення визвольного руху. А тексти повстанських пісень нададуть цим повідомленням емоційного забарвлення, що наблизить їх до розуміння того людського вибору, який стояв перед учасниками визвольних змагань. І прослуховування згаданих пісень (що з допомогою сучасних можливостей Інтернету не складає особливих проблем) підведуть учнів до розуміння такої теми, як "Культура в роки війни. Музика та кіно" в ракурсі впливу війни на українську культуру, уміння визначити тенденції розвитку національної культури воєнної доби. Цьому допоможе і рекомендована навчальною програмою орієнтовна тема для практичних занять: "Волею Українського народу..." (дослідження документів і матеріалів усної історії про війну).

Важливим для розуміння духовного стану українців західних регіонів є в 11-му класі розділ I "Україна в повоєнний період", де молоді люди ознайомляться з матеріалом, який розкриває сутність поразки спроб відновлення української державності, масових депортацій 1944–1946 рр., масового штучного голоду 1946–1947 рр., процесу радянзації, стану національно-визвольного руху 1944–1950-х років, участі українців у повстаннях, які відбувалися в таборах ГУЛАГу. Повстанська пісня супроводжувала вояків УПА і їх прихильників протягом всіх цих етапів. Тому вона може розкрити людський вимір цих трагічних і героїчних днів. Це дозволить з більшим коефіцієнтом корисної дії виконати програмові вимоги, визначати суперечності розвитку культури цієї доби. Адже існувала Адже існувала й інша культура українців – радянська.

Висновки. Отже, в багатому народнопісенному

надбанні українського народу існує окремий жанр стрілецької й повстанської пісні. Він створений новими історичними реаліями першої половини XX століття. У ньому віддзеркалений образ світу минулого століття в українському фольклорі, характеристика подій і постатей, переживань і настроїв українця того часу. Він замовчувався в радянський період з ідеологічних міркувань. Сьогодні відкриті можливості його вивчення і використання у вихованні патріотично налаштованого громадянина незалежної України. Запропоновані в цій статті методи є тільки заклик до творчого підходу з використанням українського музичного фольклору на уроках історії в середній загальноосвітній школі.

Furdychko Andrii. Educational opportunities of the Rifle and rebel songs in history lessons of the secondary school education of Ukraine. The article is based on the musical folklore of the first half of the XX century. Methodical recommendations on the use of the educational potential of shooting and insurgent songs in history lessons in the senior classes of the Ukrainian secondary school are provided. **The purpose of this study** is to reveal the educational potential of shooting and insurgent songs in lessons of Ukrainian history in 10-11 grades of secondary school. **The methodology** is based on the analysis of the source base, which relates to the subject of research, the historical approach in the consideration of musical folklore of the first half of the twentieth century, as well as the accepted canons of teaching history lessons. **Conclusions.** In the rich folk song heritage of the Ukrainian people we could indicate a separate genre of "shooting" and "rebel" song. It was created by the new historical realities of the first half of the XX century. It also reflects the image of the world of the last century in Ukrainian folklore, the characteristics of events and figures, experiences and moods of Ukrainians of that time. It wasn't published during the Soviet period for ideological reasons. Today, opportunities are open for its study and use in the education of patriotic citizens of independent Ukraine. The methods proposed in this article are only a call for a creative approach to the use of Ukrainian musical folklore in history lessons in secondary school.

Key words: USSR, "shooting" (Sich) songs, OUN, UPA, insurgent songs, musical folklore, history lessons, educational opportunities of musical folklore

Андрій Фурдичко – доктор мистецтвознавства, доцент кафедри музичного мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв. Коло наукових інтересів: історія та теорія культури, процеси фольклоризму у пісенно-музичному мистецтві України. Автор та співавтор 2 монографій, понад 40 наукових робіт.

Furdychko Andrii – Doctor of Arts, Associate Professor of Music Art Department, Kyiv National University of Culture and Arts. Research interests: history and theory of culture, processes of folklore in the song and music art of Ukraine. Author and co-author of 2 monographs, more than 40 scientific papers.

Received: 11.11.2020

Advance Access Published: December, 2020

© A. Furdychko, 2020

¹⁶Navchalna prohrama dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity (istoriia Ukrainy. 10-11 klasy) [Curriculum for general secondary education (history of Ukraine. Grades 10-11)], Dodatok do nakazu MON Ukrainy vid 21.02.19 r. N 236 [in Ukrainian].